

فصل یازدهم

عملکرد بخش صنعت، معدن و تجارت
در یک نگاه

۱-۱۱. وضعیت شاخص‌ها و روندهای حاکم بر بخش صنعت معدن و تجارت

۱-۱-۱۱ وضعیت شاخص‌های بین‌المللی

در سال ۱۳۹۵ محیط اقتصاد جهانی وضعیت چندان مطلوبی نداشت. رشد محدود اقتصادی، افزایش تورم، کاهش درآمد سرانه، کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، کاهش قیمت نفت خام و کاهش ارزش تجارت کالاها و خدمات از مهمترین مؤلفه‌های اقتصاد جهانی در این سال بودند که کشور تحت تأثیر آنها به حیات اقتصادی خود ادامه داد. ایران توانست با کاهش تنش‌های خود با محیط بین‌المللی و اتخاذ برخی سیاست‌های اقتصادی داخلی موجبات کاهش تورم داخلی، ثبات نسبی نرخ ارز، افزایش تولید و صادرات کالاها و خدمات، رشد سهم کشور از تجارت خارجی و افزایش جذب سرمایه‌گذاری خارجی را فراهم آورد. وضعیتی که اگرچه موجب بهبود برخی از شاخص‌های کلان اقتصادی گردید، اما ایران را همچنان از نقطه نظر اغلب شاخص‌های اقتصادی پایین‌تر از سه کشور رقیب منطقه‌ای ترکیه، عربستان سعودی و رژیم اشغالگر قدس قرار می‌دهد. در سال ۱۳۹۵ در پرتو برخی اصلاحاتی که در محیط کسب‌وکار کشور و بویژه حوزه‌های گمرکی، لجستیک و ردیابی کالا صورت گرفت، محیط فعالیت اقتصادی کشور از نقطه نظر شاخص‌های آزادی اقتصادی، نوآوری جهانی و لجستیک بهبود یافت که واجد تأثیرات مثبتی بر عملکرد بخش صنعت و معدن بود. با این حال اقتصاد ایران در زمینه شاخص‌های سهولت کسب‌وکار، رقابت‌پذیری و توانمندسازی تجاری با تنزل رتبه مواجه شد و مؤلفه‌های بهبود محیط سرمایه‌گذاری (که به مراتب فراتر از بهبود مؤلفه‌های کسب‌وکار است) کمتر مورد توجه قرار گرفت.

۱-۱-۱۱.۲. رشد ارزش افزوده زیرگروه‌های صنعتی و تجاری و رشد اقتصادی

رفع تحریم‌های نفتی و افزایش تولید و صادرات نفت خام و میعانات گازی در این سال موجب تحرک بخشی به اقتصاد ایران گردید بطوریکه زیرگروه استخراج نفت و گاز طبیعی با افزایش ۳۵٫۳ درصدی بیش از نیمی از رشد اقتصادی ناپایدار ۱۱٫۱ درصدی اقتصاد کشور را توضیح می‌داد. در این سال زیرگروه

صنعت توانست با استفاده از بخشی از ظرفیت‌های بلااستفاده و سرمایه‌گذاری محدود انجام شده، واجد تأثیرات جدی بر رشد تولید صنایع کارخانه‌ای باشد، بطوریکه کارگاه‌های بزرگ صنعتی کشور رشد ۷٫۹ درصدی را تجربه کردند و زیرگروه صنعت در کل از رشد ۶٫۵ درصدی برخوردار گردید. با این حال سهم زیرگروه صنعت از رشد ۱۱٫۱ درصدی اقتصادی کشور از ۱٫۱ واحد درصد فراتر نرفت. گروه خدمات نیز در این سال برخلاف کاهش رشد ارزش افزوده آن در سال قبل، رشد مثبت ۲٫۹ درصدی را تجربه کرد که در آن دو زیرگروه عمده فروشی، خرده‌فروشی، هتل و رستوران - حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات (که با بخش بازرگانی ارتباط بیشتری دارند)، در مجموع ۱٫۴ واحد درصد از رشد این بخش را به خود اختصاص دادند و رشد آنها از افزایش فعالیت‌های اقتصادی و تجاری کشور در این سال حکایت می‌کند.

۱۱-۳. سرمایه‌گذاری صنعتی و تشکیل سرمایه ثابت ناخالص

در سال ۱۳۹۵ سرمایه‌گذاری صنعتی در کشور وضعیت بهتری را نسبت به سال قبل تجربه کرد؛ اما به‌رغم تسهیل و گشایش ارزی و تجاری ایجاد شده، واحدهای تولیدی کشور به دلایلی چون کاهش سطح تقاضای داخلی، از دست رفتن بازارهای صادراتی، مشکل بدهی‌های معوق بانکی و به‌طریق اولی تأمین مالی بانکی، عدم رفع کامل تحریم‌های بانکی و ... کمتر توانستند از گشایش‌های ایجاد شده جهت افزایش بیشتر سرمایه‌گذاری بهره‌گیرند. در این سال واردات کالاهای سرمایه‌ای تنها ۸٫۷ درصد افزایش یافت که رشد محدود ۱٫۳ درصدی تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در ماشین‌آلات را موجب شد. این در حالی است که بدلیل رکود گروه ساختمان و کاهش سرمایه‌گذاری در این گروه که مصرف‌کننده عمده محصولات صنعتی کشور است، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص آن ۱۱٫۳ درصد کاهش یافت و افزایش هزینه‌های عمرانی دولت نیز نتوانست مانع کاهش ۵٫۸ درصدی تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ گردد.

در سال ۱۳۹۵ رشد پروانه‌های بهره‌برداری صادره صنعتی از نقطه نظر تعداد (۱۱٫۴ درصد) و میزان سرمایه‌گذاری (۶۳ درصد) افزایش یافت که در بین آنها رشته فعالیت‌های پوشاک و عمل‌آوری پوست و خز، رادیو و تلویزیون و منسوجات از بیشترین تعداد در ترکیب پروانه‌های بهره‌برداری برخوردار بودند. در حوزه اقتصاد دانش‌بنیان نیز تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان در مقایسه با سال ۱۳۹۴ رشد ۲۹٫۳ درصدی از نظر تعداد و رشد ۳۶٫۷ درصدی از منظر درآمد را تجربه کردند. با این حال بررسی شاخص مجوزهای تأسیس صنعتی به‌عنوان یک شاخص پیشرو حاکی از تنها رشد ۱٫۳۵ درصدی تعداد جوازهای صادره و رشد ۹٫۵ درصدی سرمایه‌گذاری‌های ناشی از آن بود که چشم‌انداز مطلوبی از سال ۱۳۹۶ را از دید سرمایه‌گذاران برای سرمایه‌گذاری صنعتی ترسیم نمی‌کند. این در حالی است که به‌رغم رویکرد ماده

۳۰ قانون رفع موانع تولید رقابت پذیر مبنی بر اینکه به آورده نقدی اشخاص برای تأمین مالی پروژه، طرح و سرمایه در گردش بنگاه‌های تولیدی معادل حداقل سود مورد انتظار عقود مشارکتی سود پرداخت و به‌عنوان هزینه قابل قبول مالیاتی مورد قبول قرار گیرد، مطالبات و آورده‌های نقدی اشخاص با رشد منفی ۴/۵ درصدی مواجه شد.

۱۱-۱-۴. ترکیب رشد کارگاه‌های صنعتی و روند حاکم بر آن

در سال ۱۳۹۵ شاخص تولید کارگاه‌های بزرگ صنعتی (۱۰۰ نفر کارکن و بیشتر) از رشد ۷,۹ درصدی برخوردار گردید که حدود ۹۰ درصد این رشد از «تولید وسایل نقلیه موتوری و تریلر و نیم‌تریلر»، «صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی» و «صنایع تولید مواد غذایی» ناشی شده است. به‌علاوه سه رشته فعالیت مهم «تولید وسایل نقلیه موتوری با ۳۷,۸ درصد»، «تولید محصولات لاستیکی و پلاستیکی با ۱۶,۱ درصد» و «تولید مبلمان با ۱۳,۷ درصد» بیشترین رشد را در بین رشته فعالیت‌های صنعتی دارا بوده و رشته فعالیت‌های «تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات با ۳۸,۲- درصد»، «تولید ماشین‌آلات الکترونیکی و نوری با ۲۲,۶- درصد» و «انتشار و تکثیر با ۱۰- درصد» بیشترین کاهش تولید را تجربه کردند.

از نقطه نظر روندهای حاکم بر تولید کارگاه‌های بزرگ صنعتی کشور طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ بالاترین متوسط رشد مثبت در صنایع «تولید دارو و فرآورده‌های دارویی شیمیایی و گیاهی ۶ درصد»، «تولید انواع آشامیدنی ۳,۸ درصد» و «تولید فرآورده‌های نفتی و کک ۳,۷ درصد» و بیشترین کاهش در صنایع «تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات ۱۴,۲- درصد»، «تولید پوشاک به‌جز پوشاک از پوست خردار ۱۲,۳- درصد» و «تولید محصولات از توتون و تنباکو ۱۱,۵- درصد» رخ داده است. ضمن آنکه در بین ۲۴ زیرگروه صنعتی مورد بررسی در سال ۱۳۹۵، سطح تولید ۱۴ رشته فعالیت همچنان پایین‌تر از سطح تولید سال ۱۳۹۰ می‌باشد و تنها ۱۰ رشته فعالیت دارای سطح تولید بالاتر از سال ۱۳۹۰ هستند.

۱۱-۱-۵. تأمین مالی بخش صنعت و معدن

۱۱-۱-۵-۱. نظام بانکی

در سال ۱۳۹۵ همچنان بانک‌ها و مؤسسات اعتباری بالاترین سهم را در فرآیند تأمین مالی بخش صنعت و معدن داشتند و با تخصیص حدود ۳۲ درصد تسهیلات خود به این بخش ایفای نقش کردند. در این سال تسهیلات اعطایی به بخش صنعت و معدن در مقایسه با سال قبل حدود ۳۱,۴ درصد رشد یافت. تسهیلات اعطایی بانک‌ها به بخش صنعت و معدن طی سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که

عمده آن در قالب تسهیلات سرمایه در گردش اعطاشده (حدود ۸۲ درصد) و سهم مجموع تسهیلات اعطایی ایجاد و توسعه‌ای بخش صنعت و معدن در این دو سال کمتر از ۱۴ درصد بوده است. با این حال میزان تسهیلات اعطایی در قالب تسهیلات ایجاد در سال ۱۳۹۵ با رشد چشمگیری مواجه بود، بطوریکه از میزان حدود ۸۳ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۴ به حدود ۱۲۷ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۵ افزایش یافت (رشد حدود ۵۴ درصد). در سال ۱۳۹۵ تسهیلات بانک تخصصی صنعت و معدن بدلیل محدودیت سرمایه و منابع در دسترس تنها رشدی ۲٫۷ درصدی را تجربه کرد و مطابق با اولویت‌های اعلامی وزارت صنعت معدن و تجارت عمدتاً معطوف به طرح‌های مرتبط با صنایع دارویی، سلولزی و شیمیایی، صنایع فلزی و ماشین‌سازی، تولید برق و صنایع برقی خانگی، ساختمانی، معادن و کانی‌های غیرفلزی بود. با این حال این بانک سهم قابل توجهی در عاملیت وجوه صندوق داشت و یکی از دلایل مهم افزایش ۱۱۸ درصدی سپرده‌های این بانک عاملیت وجوه صندوق توسعه ملی بود. بررسی عملکرد صندوق توسعه ملی در این سال نیز نشان می‌دهد که تسهیلات ریالی اعطاشده صندوق به بخش صنعت و معدن نسبت به سال قبل ۷۶ درصد رشد داشته و بیشترین زیربخش‌های صنعتی دریافت‌کننده تسهیلات از آن صنایع منبع‌محوری همچون پتروشیمی، فلزات اساسی و کانی‌های غیرفلزی بودند.

۱۱-۵-۲. وضعیت صنایع کارخانه‌ای در بورس و اوراق بهادار

• بورس

در سال ۱۳۹۵ تغییرات شاخص قیمت بورس منفی بود و شاخص کل صنعت نیز ۲ درصد کاهش یافت. طی سه ماهه اول سال شاخص صنعت روندی نزولی را تجربه کرد، با این حال از اوایل تابستان این سال شاخص مذکور روندی صعودی به خود گرفت، اما نتوانست بر کاهش شاخص در سه ماهه اول سال غلبه کند. از آنجا که حدود ۶۰ درصد از ارزش بازار صنایع صنعتی و معدنی در بورس به محصولات شیمیایی (۳۴٫۴ درصد)، فلزات اساسی (۱۷٫۳ درصد) و خودرو و ساخت قطعات (۸٫۱ درصد) اختصاص دارد، روند تحولات قیمتی این صنایع نقشی جدی در تغییرات شاخص بورس داشته است. شاخص قیمت محصولات شیمیایی در ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۵ داری روند نزولی بود که عمده علت آن مربوط به ابهام در نرخ خوراک واحدهای پتروشیمی، توقف صادرات محصولات پتروشیمی ایران به ترکیه در پی کودتای این کشور و حذف تدریجی ارز مبادلاتی (طرح یکسان‌سازی نرخ ارز) بود. در نیمه دوم سال ۱۳۹۵، شاخص قیمت این صنعت بنا به دلایلی همچون ایجاد ثبات بیشتر در بازار نفت در پی همکاری اعضای اوپک و صادرکنندگان غیر عضو، افزایش سهمیه تولید نفت ایران، همکاری ایران

با کشورهای خارجی روند نسبتاً افزایشی به خود گرفت و تا حدودی کاهش نیمه اول سال این شاخص را جبران کرد با این حال شاخص قیمت آن در این سال با ۸ درصد کاهش مواجه شد.

شاخص قیمت فلزات اساسی به علت تداوم رکود در بازار مسکن و اعلام کاهش تولید فولاد ایران به جایگاه چهاردهم (انجمن جهانی فولاد) طی چهارماهه اول سال با نوساناتی روند نزولی را تجربه کرد، اما در ادامه سال بنا به دلایلی همچون افزایش قیمت جهانی سنگ آهن، مس و روی، افزایش تقاضای جهانی، کاهش شدید موجودی انبار آلومینیوم و کمبود عرضه جهانی و افزایش قیمت جهانی، روند فزاینده‌ای را پشت سر گذاشت؛ به طوری که از کانال حدود ۲۴ هزار در پایان خردادماه به حدود ۳۴ هزار واحد در پایان سال رسید و ۲۵ درصد افزایش را تجربه کرد. شاخص قیمت صنعت خودرو به سبب عوامل متعددی در طی سال ۱۳۹۵ دارای روند کاهشی بود و ۵۷ درصد کاهش قیمت را تجربه کرد. از این عوامل می‌توان به تعدیل انتظارات پسابرجام، زیان‌های انباشته قابل توجه شرکت‌های خودروساز و قطعات ساز به سبب عملکرد آنها طی دوره ۹۴-۱۳۹۱ افزایش قیمت مواد اولیه (مانند انواع ورق‌های فولادی، آهن و مواد پتروشیمی)، افزایش هزینه‌های تولید قطعات وارداتی، حذف ارز مبادلاتی و بسته شدن برخی از نماد خودروسازان اشاره کرد. البته بازار در طی فواصل کوتاهی در سال ۱۳۹۵ به رخدادهایی نظیر آزادسازی قیمت برخی خودروها از سوی شورای رقابت، اجرای طرح نوسازی تاکسی و همکاری‌های مشترک خودروسازان ایرانی با کشورهای خارجی واکنش مثبت نشان داد.

بررسی وضعیت صنایع کارخانه‌ای بورسی در سال ۱۳۹۵ نشانگر کاهش سودآوری و عایدی هر سهم بود که این امر تحت الشعاع کاهش سود صنایع محصولات شیمیایی و فلزات اساسی قرار داشت. در این سال ۲۱۸ بنگاه مرتبط با فعالیت‌های بخش صنعت و معدن سودی معادل ۱۶۷٫۸ هزار میلیارد ریال کسب کردند که در قیاس با سال ۱۳۹۴ حدود ۴۲ درصد کاهش سودآوری را نشان می‌داد. این امر بطور طبیعی کاهش ۵۷ درصدی عایدی هر سهم را بدنبال داشت. این کاهش سودآوری عمدتاً ناشی از کاهش سود ۴ صنعت محصولات شیمیایی (با سهم از رشد منفی ۲۳٫۶۱ درصد)، فلزات اساسی (با سهم از رشد منفی ۱۱٫۹۲ درصد)، فرآورده‌های نفتی، کک و سوخت هسته‌ای (با سهم از رشد منفی ۵٫۲۴ درصد) و سیمان (با سهم از رشد منفی ۲٫۵۶ درصد) بود. این چهار صنعت، مجموعاً حدود ۵۶ درصد از زیان کل و نیز ۶۶ درصد از ارزش بازاری صنایع کارخانه‌ای در بورس را در اختیار دارند.

از میان تمامی صنایع کارخانه‌ای در سال ۱۳۹۵ تنها ۵ صنعت شامل شرکت‌های چندرشته‌ای صنعتی، ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی، کانی‌های غیرفلزی، محصولات دارویی و قند و شکر افزایش در سودآوری را تجربه کردند. از این میان صنعت قند و شکر با رشد ۸۱٫۷۱ درصدی بیشترین افزایش در سودآوری را در سال ۱۳۹۵ به خود اختصاص داد. سایر صنایع بورسی صنعتی و معدنی در این سال

با کاهش سودآوری روبرو شدند که در این میان سه صنعت محصولات چوبی، منسوجات و کاشی و سرامیک بازیان همراه بودند. همچنین توزیع سهم عمده سود برخی از صنایع بورسی در این سال موجب کاهش منابع درونی آنها برای تأمین مالی و بالطبع سبب فشار بر روی سایر منابع مالی همانند نظام بانکی شد.

• فرابورس

حدود ۷۳ درصد از ارزش معاملات مربوط به صنایع کارخانه‌ای در فرابورس در سال ۱۳۹۵، مربوط به سه صنعت فلزات اساسی (۳۹ درصد)، محصولات شیمیایی (۲۴ درصد) و فرآورده‌های نفتی (۱۰ درصد) بوده است این امر بیانگر این است که معاملات بازار در بخش صنعت و معدن فرابورس محدود به چند صنایع بزرگ و منبع محور است. ارزش معاملات صنایع کارخانه‌ای در فرابورس نیز در این سال در قیاس با سال ۱۳۹۴ کاهش یافت و رشد منفی ۱۳٫۴ درصدی را تجربه کرد که عمدتاً مرتبط به صنایع محصولات شیمیایی (با سهم از رشد منفی ۲۲ درصد) و خودرو و ساخت قطعات (با سهم از رشد منفی ۸٫۹ درصد) بوده است. عمده معاملات انجام شده از طریق ابزارهای نوین مالی در فرابورس در سال ۱۳۹۵ مربوط به ابزارهای بدهی صکوک (سهم ۹۱ درصد) بوده که در قیاس با سال قبل رشد ۲۷ درصدی را تجربه کرد. این نکته به گسترش انتشار اسناد خزانه اسلامی در فرابورس توسط دولت (رشد ۲۷۵ درصدی) اشاره دارد. بیشترین معاملات صورت گرفته در بازار مالی فرابورس در سال ۱۳۹۵ به ترتیب مربوط به اوراق اسناد خزانه (با سهم ۳۰ درصد)، اجاره (با سهم ۲۸ درصد) و مشارکت (با سهم ۱۷ درصد)، بود که برخی آثار تراجمی برای معاملات سهام شرکت‌های بورسی به همراه داشت.

۱۱-۱-۶. مصرف انرژی در بخش صنعت و معدن

بخش صنعت و معدن حدود یک سوم مصارف انرژی کشور را به خود اختصاص می‌دهد. بررسی روند تحولات مصرف انرژی بخش طی دوره ۹۴-۱۳۹۰ نشان می‌دهد که در روندی برهم افزا بر سهم گاز و برق به عنوان سوخت‌های پاک‌تر در مصرف انرژی آن افزوده شده، بطوریکه در سال ۱۳۹۴ سهم مصرف گاز طبیعی در بخش صنعت و معدن ۷۷ درصد و برق ۱۴ درصد از کل مصرف انرژی بوده است. به علاوه متوسط رشد مصرف نهایی انرژی طی دوره ۹۳-۱۳۹۱ در کارگاه‌های صنعتی ۱۰ نفر کارکن به بالا با رشد متوسط سالانه ۶٫۴ درصدی مواجه شده است، این در حالی است که رشد ارزش افزوده در این صنایع طی این دوره تنها ۲٫۸ درصد افزایش یافته و نتیجه طبیعی این روند، افزایش شدت انرژی و کاهش بهره‌وری مصرف آن بوده است. اگرچه پس از اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها و اصلاح قیمت حامل‌های

انرژی، رشد مصرف انرژی در بخش صنعت و معدن کاهش و حتی در سال ۱۳۹۲ منفی گردید، اما با تعدیل قیمت‌های نسبی حامل‌های انرژی، عدم تغییر جدی در ساختار فناورانه صنایع که از عدم اجرای ماده ۸ قانون هدفمندکردن یارانه‌ها ناشی می‌شد و فقدان سیاست‌های غیرقیمتی مکمل، رشد مصرف انرژی مجدداً روندی افزایشی به خود گرفت. در حال حاضر ساختار صنعتی کشور شامل پنج رشته فعالیت عمده مصرف‌کننده انرژی و منبع محور محصولات کانی غیرفلزی، مواد و محصولات شیمیایی، فلزات اساسی، صنایع تولید ذغال کک و صنایع غذایی و آشامیدنی است که در مجموع بیش از ۹۰ درصد مصرف انرژی بخش را دارا هستند. به علاوه سهم مصرف این رشته فعالیت‌های صنعتی از کل مصرف انرژی بخش صنعت و معدن از ۹۱٫۵ درصد در سال ۱۳۸۹ به ۹۳٫۵ درصد در سال ۱۳۹۳ افزایش یافته است.

۱۱-۱-۷. تجارت خارجی

ارزش تجارت خارجی کالاهای غیرنفتی کشور در سال ۱۳۹۵ (با احتساب میعانات گازی) بالغ بر ۸۷ میلیارد دلار بود که نسبت به سال قبل بیش از ۴٫۳ درصد افزایش یافت. صادرات غیرنفتی کالایی کشور در سال ۱۳۹۵ با اتکای به رشد قابل توجه صادرات میعانات گازی با افزایش ۳٫۵ درصدی مواجه گردید و واردات کالای کشور که عمدتاً مشتمل بر مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و محصولات کشاورزی است، رشد ۵ درصدی را تجربه کرد و از این گذار همچنان تراز تجارت خارجی غیرنفتی کشور برای دومین سال متوالی با مازاد مواجه شد.

۱۱-۱-۷-۱. صادرات غیرنفتی کالاها و خدمات

صادرات غیرنفتی کشور با احتساب میعانات گازی در سال ۱۳۹۵ با رشد ۳٫۵ درصدی به حدود ۴۴ میلیارد دلار رسید که گویای تحقق ۸۸ درصدی اهداف صادرات غیرنفتی کشور بود. در این سال صادرات مواد اولیه و واسطه‌ای کشور از سهمی نزدیک به ۸۲ درصدی از کل صادرات کشور برخوردار بودند و سهم صادرات کالاهای مصرفی و سرمایه‌ای نسبت به سال قبل کاهش یافت. به علاوه همچنان صادرات کالاهای با فناوری متوسط با سهم ۶۹ درصدی بیشترین سهم از کل صادرات غیرنفتی کالایی را به خود اختصاص داد و همانند دوره ۹۴-۱۳۹۰ صادرات با فناوری بالا (هایتک) سهمی کمتر از ۱ درصد در سبد صادراتی کشور داشت. در این سال کشور بیشترین افزایش سهم صادرات را در گروه کالاهای با فناوری پایین تجربه کرد.

در این سال صادرات خدمات با کاهشی ۱٫۳ درصدی از ۱۳٫۵ میلیارد دلار به ۱۳٫۳ میلیارد دلار رسید

و به استثناء بخش گردشگری و حمل و نقل هوایی رکودی فراگیر بر سایر بخش های خدماتی حاکم بود که ناشی از کاهش فعالیت های اقتصادی در بخش کالایی کشور بود. اختلافات میان ایران و ترکیه بر سر مرز بازرگان و ناامنی خاک ترکیه و عراق، شرایط همکاری ایران با این همسایگان مهم اقتصادی را با مشکل روبه رو ساخت و به نظر می رسد این امر تأثیر خود را در کل آمار ترانزیت کشور نیز بجا گذاشته است.

۱۱-۷-۲. واردات کالا

ارزش واردات کالایی کشور در سال ۱۳۹۵ در حدود ۴۳٫۶ میلیارد دلار بود که نسبت به سال قبل حدود ۵ درصد افزایش یافت. بررسی ترکیب واردات برحسب نوع مصارف نشان می دهد که واردات مواد اولیه و واسطه ای با ۲ درصد رشد از ۲۵٫۸ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۴ به ۲۶٫۳ میلیارد دلار و واردات کالاهای سرمایه ای نیز با ۸٫۷ درصد رشد از ۷٫۴ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۴ به ۸ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۵ افزایش یافت؛ باین حال واردات مواد اولیه و کالاهای واسطه ای سهمی کاهشی در ترکیب واردات کشور داشتند. از جمله دلایل این امر آن بود که بخشی از واحدهای تولیدی-صنعتی، به دلایل گوناگون (از جمله کاهش سطح تقاضا داخلی و از دست رفتن بازارهای صادراتی، مشکلات تأمین مالی، عدم رفع کامل تحریم های بانکی و ...) نتوانستند نیازهای وارداتی خود را در سطح مورد انتظار تأمین نمایند.

در سال ۱۳۹۵ وسایل نقلیه و قطعات متعلقه بالاترین سهم از واردات و نزدیک به ۵ درصد از کل واردات کشور را به خود اختصاص داده و سایر وسایل نقلیه موتوری با حجم سیلندر ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ و قطعات منفصله جهت تولید اتومبیل سواری به ترتیب ۷۹ و ۵۶ درصد رشد را تجربه کردند. در بین اقلام عمده وارداتی کشور، اقلام کشاورزی نظیر کنجاله و موز با کاهش واردات مواجه بوده اند.

۱۱-۷-۳. تجارت ترجیحی

ایران از سال ۱۳۸۴ تاکنون با ۹ کشور جمهوری ازبکستان (۱۳۸۴)، پاکستان (۱۳۸۵)، تونس (۱۳۸۶)، کوبا (۱۳۸۷)، بوسنی هرزگوین (۱۳۸۸)، قرقیزستان (۱۳۸۸) (که اخیراً لغو شده است)، بلاروس (۱۳۹۱) (که به طور یک طرفه از سوی ایران منعقد شده است) و ترکیه (۱۳۹۳) و افغانستان (۱۳۹۵) موافقت نامه تجارت ترجیحی دوجانبه و از سال ۱۳۸۷ با کشور سوریه موافقت نامه تجارت آزاد دوجانبه منعقد و اجرایی نموده است.

کل ارزش تجارت غیرنفتی ایران با شرکای تجاری در سال ۱۳۹۵ معادل ۸۲۹۳ میلیون دلار بوده است که ۵۰۴۸ میلیون دلار (۶۱ درصد) از آن به واردات و ۳۲۴۵ میلیون دلار (۳۹ درصد) از آن به صادرات اختصاص داشته است. میزان تجارت ترجیحی در سال ۱۳۹۵ حدود ۱۳ درصد نسبت به سال قبل رشد

داشته است و پس از ورود افغانستان در جمع شرکای ترجیحی و خروج قرقیزستان از این جمع، تراز تجاری ایران با مجموع کشورهای مذکور در سال ۱۳۹۵ بهبود یافته است. به طور متوسط سهم مجموع نه کشور دارای موافقت نامه تجاری با ایران از کل تجارت غیرنفتی ایران در سال ۱۳۹۵ حدود ۹/۶ درصد است که سهم ترکیه ۴/۷ درصد، افغانستان ۲/۹ درصد، پاکستان ۱/۳ درصد و شش کشور دیگر در مجموع ۰/۷ درصد است. ترکیه مهم ترین شریک تجاری ایران محسوب می شود که حدود ۴۹/۳ درصد از ارزش تجارت با شرکای ترجیحی را به خود اختصاص داده است و ارزش تجارت غیرنفتی ایران با ترکیه به سقف ۵/۹ میلیارد دلاری سال های اخیر رسیده است. پس از ترکیه، افغانستان در رتبه بعدی قرار دارد. تجارت ایران با پاکستان با ثبت رقم بیش از ۱/۲ میلیارد دلار در رتبه سوم قرار دارد. ارزش تجارت ایران با سایر کشورهای شریک تجاری، در سطح نازلی قرار دارد بطوریکه کشورهای سوریه و ازبکستان با اختلاف زیاد نسبت به افغانستان و پاکستان به ترتیب با ارزش تجارت معادل ۵۵۳ و ۲۷۴ میلیون دلار در رتبه های چهارم و پنجم قرار دارند. چهار شریک تجاری دیگر به دلیل ارزش تجارت پایین، جایگاه درخور توجهی در بین شرکای تجاری ترجیحی ایران ندارند.

۱۱-۷-۴. قاچاق کالا

سال ۱۳۹۵ یکی از سال های نسبتاً موفق در امر مبارزه با قاچاق بود بطوریکه در پرتو برخی اقدامات سیاستی در حوزه فرآیندهای گمرکی، سیاست های تجاری (بویژه کاهش نرخ متوسط تعرفه کالاهای مصرفی) و تشدید مبارزه با این پدیده، قاچاق برآوردی در کشور کاهش ۱۷ درصدی را تجربه کرد. بررسی گزارش سال ۱۳۹۵ ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز حاکی از آن است که حدود ۲۳ درصد از قاچاق ورودی از طریق مسافری، ۱۹ درصد از طریق کوله بری، ۱۶ درصد ملوانی، ۱۲ درصد از طریق خلأهای مناطق مرزی و حدود ۳۰ درصد از طریق سایر مبادی صورت پذیرفته است و ۸۰ درصد اقلام قاچاق ورودی کشور در سال ۱۳۹۵ مربوط به ۱۱ قلم کالا می باشد. ۵ کالای عمده قاچاق کشور شامل پوشاک با ارزش بیش از ۲,۵ میلیارد دلار، لوازم آرایشی و بهداشتی با ارزش بیش از ۱,۵ میلیارد دلار، شمش طلا با ارزش ۱,۱ میلیارد دلار، رایانه و قطعات جانبی با ارزش ۹۰۶ میلیون دلار و لوازم خانگی با ارزش ۶۵۸ میلیون دلار می باشند که میزان عدم پرداخت عوارض گمرکی و مالیات بر ارزش افزوده در ۵ کالای عمده فوق الاشاره حدود ۲ میلیارد دلار برآورد می شود.

اصلی ترین کالاهای قاچاق خروجی کشور همچنان سوخت است که به رغم افزایش قیمت حامل های انرژی و برخی اقدامات سیاستی طی سال های ۹۵-۱۳۹۳ همچنان ۹۰ درصد ارزش قاچاق خروجی کشور را تشکیل می دهد.

۱۱-۸-۱۱. بازرگانی داخلی

۱۱-۸-۱۱. نظام بازرگانی داخلی

در سال ۱۳۹۵ دوزیرگروه اصلی عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، هتل و رستوران - حمل‌ونقل و انبارداری که با بخش بازرگانی داخلی کشور ارتباط بیشتری دارند، سهم ۲۳٫۵ درصدی از کل ارزش افزوده اقتصادی را کشور به خود اختصاص دادند. در این سال تعداد واحدهای صنفی (بویژه خدماتی) افزایش و ساختار نوین توزیع کشور (فروشگاه‌های زنجیره‌ای، هایپرمارکت‌ها و فروش آنلاین و...) کاهش قابل توجهی را تجربه کرد. باین حال مقدار و حجم کل معاملات عمده‌فروشی در بورس کالای ایران به‌عنوان یکی از شاخص‌های توزیع مدرن نسبت به سال ۱۳۹۴ به ترتیب افزایش ۱۰ و ۲۵ درصدی را تجربه کرد.

به دلیل شرایط زراعی مناسب و قیمت‌های تضمینی بالایی که فراتر از قیمت‌های بین‌المللی برای گندم در نظر گرفته شده بود میزان خرید تضمینی گندم در این سال از مرز ۱۱٫۵ میلیون تن گذشت و به طریق اولی واردات گندم متوقف گردید. باین حال به دلیل نوسانات قیمتی برخی کالاها نظیر شکر، برنج و روغن واردات این کالاها ادامه یافت. در کل واردات کالاهای اساسی توسط شرکت بازرگانی دولتی در سال ۱۳۹۵ کاهش ۳٫۸ درصدی را نسبت به سال ۱۳۹۴ تجربه کرد. در نظام توزیع کشور در سال ۱۳۹۵ حجم فعالیت میادین میوه و تره‌بار و شرکت‌های تعاونی در اغلب حوزه‌ها با کاهش مواجه شد که با توجه به بالا بودن هزینه‌های مبادله و پایین بودن سطح بهره‌وری دور از انتظار نبود.

به دلیل کم‌رشدی بخش صنعتی و معدنی کشور و عدم رشد قابل توجه قیمت‌ها در اغلب کالاهای این بخش مصوبات کارگروه تنظیم بازار عمدتاً معطوف به کالاهای اساسی شد. افزایش هزینه‌های تولید، افزایش قیمت‌های جهانی و نرخ ارز، تنگناهای داخلی و کمبود عرضه، ممنوعیت‌های فصلی واردات برخی اقلام و... از مهمترین دلایلی بودند که موجب تغییرات قیمت برخی کالاهای اساسی کشور در این سال شدند و ضرورت مداخله کارگروه تنظیم بازار جهت جلوگیری از رشد غیرمعارف قیمت را ضروری ساختند. بررسی روند اقلام هدف سیاستی کارگروه در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که کارگروه مذکور در مواردی که ریشه افزایش قیمت رشد قیمت تمام‌شده یا قیمت‌های بین‌المللی بوده تعدیل قیمت به امری اجتناب‌ناپذیر بدل شده و انجام به هنگام آن ضمن حفظ حقوق تولیدکننده و مصرف‌کننده ثبات قیمت در ماه‌های پس از تعدیل قیمت را به بازار بازگردانده است. به علاوه در مواردی که ثبات بخشی به بازار منوط به واردات و یا اتخاذ دیگر ابزارهای تجاری نظیر تغییر تعرفه، تخصیص ارز مبادله‌ای، تشویق بخش غیردولتی به واردات و مواردی از این دست بوده عملاً فرآیند زمانبر اجرای سیاست‌ها با توفیق محدودتری در کنترل قیمت‌ها همراه بوده است.

۲-۱۱. سیاست‌های دولت

اگرچه دامنه سیاست‌های کلان، بخشی و فرابخشی دولت در سال ۱۳۹۵ گسترده و به مراتب فراتر از ابعاد اشاره شده در این کتاب است با این حال برخی از خطوط کلی سیاست‌های اقتصادی دولت به شرح زیر واجد اهمیت بنظر می‌رسد:

۱-۲-۱۱. سیاست‌های کلان اقتصادی

در حوزه سیاست‌های کلان اقتصادی مجموعه‌ای از عوامل سیاستی عملکرد بخش صنعت، معدن و تجارت در سال ۱۳۹۵ را متأثر کردند. کنترل تورم، عدم تغییر نرخ ارز حقیقی و تأثیر ثبات بخش آن بر محیط فعالیت اقتصادی، انبساط اعتباری و کاهش نرخ سود تسهیلات بانکی از جهت دسترسی بیشتر بخش صنعت و معدن به منابع مالی و افزایش مصرف دولتی به جهت افزایش تقاضا واجد آثار مناسبی بر فعالیت‌های بخش صنعت و معدن بود. این در حالی است که افزایش حداقل دستمزد و آثار تراجمی انتشار اسناد خزانه اسلامی در بازار سرمایه دارای تأثیرات منفی بر عملکرد بخش صنعت و معدن بودند.

۲-۲-۱۱. سیاست‌های بخش صنعت و معدن

در سال ۱۳۹۵ با ابلاغ ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی وزارت صنعت، معدن و تجارت مسئولیت‌هایی را در چارچوب پروژه‌های اولویت‌دار طرح‌های ملی اقتصاد مقاومتی عهده‌دار شد که این پروژه‌ها شامل «رونق بخشی به تولید و تعیین تکلیف ۷۵۰۰ واحد تولیدی مشکل‌دار باهدف فعال نمودن آنها»، «ارتقای رقابت‌پذیری واحدهای تولیدی کوچک و متوسط باهدف افزایش صادرات»، «تکمیل طرح‌های صنعتی با پیشرفت فیزیکی بالای ۶۰ درصد» و «تکمیل و راه‌اندازی ۳۶ طرح مهم ملی»، «ایجاد توازن زنجیره مواد اولیه موردنیاز و توسعه صنعت فولاد و مس کشور برای تولید پایدار»، «مدیریت هدفمند واردات در راستای حفظ تراز مثبت تجاری» و «افزایش صادرات کالا و خدمات غیرنفتی به میزان ۱۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۴» بودند. در این سال اجرای طرح حمایتی رونق تولید با دامنه شمول ۹۴۹۶ واحد تولیدی کوچک و متوسط و ۱۴۱۷ طرح نیمه‌تمام دارای پیشرفت فیزیکی بالای ۶۰ درصد واجد آثار مثبتی بر تحرک صنایع کوچک و متوسط کشور بود. افزایش تعداد و مبلغ ضمانت‌نامه‌های صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری صنایع کوچک ایران، صندوق حمایت از تحقیق و توسعه صنایع الکترونیک (صحا) و بیمه‌نامه‌های صادره صندوق بیمه سرمایه‌گذاری فعالیت‌های معدنی در تسهیل روند تولید واحدهای اقتصادی کوچک و متوسط نقش مهمی ایفا کرد.

شایان ذکر است یکی دیگر از برنامه‌های سال ۱۳۹۵ ایجاد توازن زنجیره مواد اولیه موردنیاز و توسعه

صنعت فولاد و مس کشور برای تولید پایدار بوده است که از طریق اصلاح عوارض صادراتی در جهت محدودیت خام فروشی، اولویت بندی در سرمایه گذاری و تکمیل طرح ها بر اساس توازن بخشی به زنجیره فولاد و ظرفیت سازی در زنجیره مواد معدنی و برنامه ریزی و پیگیری تأمین زیرساخت های آب و برق و توسعه خطوط ریلی دنبال شد.

۱۱-۲-۳. سیاست های تجاری

کاهش ۰٫۵ واحد درصدی متوسط نرخ کل تعرفه ها افزایش تعداد ردیف های تعرفه ای باهدف شفاف سازی و حمایت هدفمند از صنایع داخلی و کاهش تعداد طبقات تعرفه ای باهدف کاهش پراکندگی نرخ ها از مهمترین رویکردهای سیاست تجاری در سال ۱۳۹۵ بود. در این سال متوسط نرخ تعرفه بخش غیرکشاورزی ۰٫۴۶ واحد درصد کاهش و متوسط نرخ تعرفه بخش کشاورزی ۰٫۲۶ واحد درصد افزایش یافت. سیاست های تعرفه ای سال ۱۳۹۵ همچنین با کاهش متوسط نرخ تعرفه کالاهای مصرفی و افزایش متوسط نرخ تعرفه کالاهای واسطه ای و سرمایه ای همراه بود که اگرچه در کاهش قاچاق مؤثر بود اما با رویکرد حمایت از صنایع داخلی و خروج از رکود همسو نبود.

از سیاست های سال ۱۳۹۵ می توان به مدیریت هدفمند واردات در راستای حفظ تراز مثبت تجاری (به عنوان یکی از برنامه های اقتصاد مقاومتی) از طریق تغییر تدریجی نرخ ارز از واردات از مبادله ای به متقاضی، کاهش پلکانی تعداد طبقات تعرفه ای از ۱۴ سال در سال ۱۳۹۲ به ۸ در سال ۱۳۹۵، ممنوعیت واردات کالاهای دارای تولید داخلی توسط دستگاه های دولتی و تدوین طرح محدودیت واردات خودروهای سواری اشاره داشت.

۱۱-۳. توصیه های سیاستی

- از آنجا که پایداری رشد اقتصادی دورقمی سال ۱۳۹۵ (بدلیل اتکا به رشد بخش نفت) در سال های آتی محتمل به نظر نمی رسد افزایش مصرف دولتی و رونق بخشی به بخش مسکن از مهمترین سیاست هایی است که می تواند رونق بخش صنعت و معدن را در سال ۱۳۹۶ به دنبال داشته باشد.
- ثبات اقتصادی و تورم تک رقمی از مهمترین دستاوردهای کلان اقتصاد در سال ۱۳۹۵ بوده است که فشار کمتری را متوجه افزایش حداقل دستمزد اسمی و نرخ های سود تسهیلات بانکی نموده است. با این حال به دلیل افزایش دستمزد حقیقی (پس از تعدیل حداقل دستمزد اسمی بیش از آن)، افزایش حقیقی نرخ سود تسهیلات بانکی (به رغم کاهش ناقص نرخ های اسمی آن) در شرایطی که نرخ حقیقی ارز تقریباً ثابت بوده است، عملاً کاهش قدرت رقابت پذیری صنعتی را در پی داشته

است. از آنجا که نظام ارزی کشور نظام شناور مدیریت شده است که عملاً انتظار می‌رود با توجه به ملاحظات رقابت‌پذیری در تعامل با اقتصاد بین‌المللی نرخ ارز متناسب با تورم داخلی و خارجی تعدیل گردد، از این منظر ضمن تأکید بر نقش یکسان‌سازی نرخ ارز در سلامت این نظام باید توجه داشت که ترس از شناوری بانک مرکزی و عدم تعدیل متناسب ارز با ملاحظات فوق‌الاشاره ضمن تضعیف قدرت رقابت‌پذیری کشور در میان مدت می‌تواند به افزایش شوک‌گونه نرخ ارز منجر و صنایع کشور را با مسائل عدیده‌ای مواجه نماید.

- در بسترهای قانونی، مقرراتی و رویکردهای راهبردی و سیاستی نظام اقتصادی کشور نسبت به محیط داخلی و بین‌المللی طی چند دهه اخیر، ترکیب سبد تولید و صادرات صنعتی کشور با توجه به مزیت‌های طبیعی و جغرافیایی و شکاف فناورانه با محیط بین‌المللی عمدتاً به سمت کالاهای پایه (Commodity) معطوف شده است. به عبارت دیگر این سبد عمدتاً معطوف به آن دسته کالاهایی است که در حجم بالا تولید شده، فاقد تمایز معناداری در گونه‌های مشابه تولید هستند، از قیمت‌های نسبی پایینی در بازارهای بین‌المللی برخوردارند و ماهیت فرآیندی تولید آنها، جزء لاینجزای آنهاست. چنین ترکیبی از تولید و صادرات به‌طور طبیعی از ارزش افزوده پایینی برخوردار است و کشور را در حلقه‌های اولیه تولید ارزش در زنجیره اقتصاد جهانی قرار می‌دهد، ضمن آنکه منافع تجاری محدودی از ناحیه صادرات این کالاها متوجه اقتصاد کشور می‌شود و رشد صدور این کالاها نیز واجد تاثیرات محدودی بر رشد اقتصادی کشور است. در نقطه مقابل محصولات صنعتی (Products) که ماهیتی ساخت محور (Manufacturing-based) دارند، در احجام محدودتری تولید می‌شوند، واجد تمایز معناداری در گونه‌های مشابه تولید بوده، از قیمت‌های نسبی بالایی در بازارهای بین‌المللی برخوردارند و حفظ بازار آنها به نوآوری مستمر و سطوح بالاتر فناوری نیازمند است، سهم محدودی از سبد تولید و به‌ویژه صادرات کشور را تشکیل می‌دهند و کاهش سهم آن در ترکیب تولید و صادرات کشور با روند رو به تزاید تولید محصولات شیمیایی و فلزات اساسی در کشور تشدید شده است. ترکیب نامتقارن رشد رشته فعالیت‌های صنعتی طی نیمه اول دهه ۱۳۹۰ و پروانه‌های بهره‌برداری و تاسیس صادره برای بنگاه‌ها در سال ۱۳۹۶ نیز بر تداوم و بعضاً تشدید این روند در بخش صنعت کشور دلالت دارد. این روند نیازمند بازنگری جدی است و این مهم در بلندمدت و میان مدت جز از طریق مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه از سیاست‌ها، مشتمل بر تدوین و اجرای سیاست صنعتی و سند سیاست تجاری همسوی با آن میسر نیست، ضمن آنکه می‌بایست علاوه بر همسویی سیاست‌های فناوری با آن دو، سیاست‌های مالی و پولی، ارزی و اعتباری در فوق آن و سیاست‌های بخشی در ذیل آن در هماهنگی با سیاست‌های صنعتی و تجاری تدوین

شده اصلاح گردد. با این حال حتی در کوتاه مدت و میان مدت نیز می‌توان با تغییر رویکرد برخی نهادها و نظامات موجود نظیر ساماندهی نظام مجوزدهی با محوریت تولید صادرات‌گرا، ایجاد و تقویت نهادهای تنظیمی (Regulatory) بویژه در صنایع خصوصی سازی شده‌ای مانند پتروشیمی، (رفع موانع اجرای ماده ۵۹ قانون سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی)، جهت دهی محرک‌ها و مشوق‌های مالی و تجاری به صورتی هدفمند، زمانمند و مشروط در راستای ارتقاء فناوری صنایع منتخب و جذب سرمایه‌گذاری و فناوری خارجی، توجه به روند رابطه مبادله بخش صنعت با سایر بخش‌ها در مسیر تدوین سیاست‌های قیمتی، ساماندهی نظام خریدهای دولتی جهت تحریک رشد تولیدات داخلی و اصلاح ترکیب هزینه‌های عمرانی بودجه با توجه به برخی اولویت‌های صنعتی جهت تضعیف روند مذکور و تغییر جهت در ساختار تولید و صادرات صنعتی کشور اقدام کرد.

- بنگاه‌های بزرگ در تولید، صادرات و اشتغال کشور نقشی کلیدی دارند، به علاوه با توجه به مقیاس قابل رقابت تر آنها در صحنه بین‌المللی و اینکه عمده تحولات فناورانه و نوآورانه در آنها بروز و ظهور می‌یابد، تسهیل زمینه‌های ادغام بنگاه‌ها در یکدیگر از طریق ایجاد بستر قانونی لازم در ذیل لایحه اصلاح قانون تجارت یا قانونی مستقل با تعقیب همزمان دو رویکرد افزایش توان رقابتی در صحنه بین‌المللی و تمهید بسترهای مقرراتی جلوگیری از بروز یا تشدید انحصارات داخلی و آثار سوء آن ضرورت داشته و لازم است در چارچوب آن، مقررات و آیین‌نامه‌های اجرایی مورد نیاز از طریق مرکز ملی رقابت تدوین گردد.
- وضعیت نامناسب سرمایه‌گذاری به رغم ثبات اقتصادی کشور، توجه به مؤلفه‌های محیطی امنیت سرمایه‌گذاری (که ابعاد آن به مراتب فراتر از بهبود شاخص‌های محیط کسب و کار است) را اهمیت مضاعف می‌بخشد و به نظر می‌رسد که تمرکز دولت می‌بایست از بهبود شاخص‌های کسب و کار به سمت بهبود مؤلفه‌های امنیت سرمایه‌گذاری و کاهش ریسک و جبران شکست‌های بازار معطوف شده و برنامه روشنی جهت تحقق آن تدوین و اجرا نماید. به علاوه از آنجا که زیرشاخص‌های راه‌اندازی کسب و کار، ورشکستگی و انحلال واحدها و تجارت فرامرزی از بدترین روند در ذیل شاخص‌های کسب و کار طی دوره ۱۶-۲۰۱۲ برخوردار بوده‌اند، هر تغییر رویکردی به سمت تولید صادرات‌گرا متضمن جهت‌گیری روشنی برای بهبود آنها است و رویکرد کلی مبنی بر بهبود شاخص کل لزوماً محیط فعالیت صنعتی و تجاری را به میزان قابل توجهی بهبود نخواهد بخشید.
- کاهش سهم ارزش افزوده گروه صنعت از تولید ناخالص داخلی بدون نفت در اقتصاد کشور (به قیمت جاری) و روند تضعیف رابطه مبادله صنعت با دیگر بخش‌ها طی نیمه اول دهه ۱۳۹۰ اگرچه

به تنهایی نمی‌تواند به عنوان معیاری برای صنعت‌زدایی در کشور مورد توجه قرار گیرد و به منظور رسیدن به نتایج قابل‌اتکاتر به آسیب‌شناسی دقیق‌تری نیاز دارد، با این حال این امر می‌بایست به عنوان یکی از علایم احتمالی روند صنعت‌زدایی در کشور مورد توجه قرار گرفته و علاوه بر بازنگری در سیاست صنعتی کشور با حساسیت جدی‌تری در نهادهای تنظیم بازار نظیر کارگروه تنظیم بازار، سازمان حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، مرکز ملی رقابت و ... مورد توجه قرار گیرد.

- اگرچه اشتغالزایی در بخش صنعت و معدن می‌بایست بر اساس بهره‌وری نیروی کار مورد توجه قرار گیرد، با این حال توسعه و تکمیل زنجیره ارزش برخی رشته‌های فعالیت‌های صنعتی می‌تواند واجد اثرات جدی بر اشتغالزایی این بخش باشد. در این میان صنایع پایین‌دست پتروشیمی یکی از مهمترین رشته‌های فعالیت‌های صنعتی کشور است که علاوه بر سهم بسیار بالایی که در تولید صنعتی، ارزش افزوده و صادرات صنعتی کشور دارد، در صورت تکمیل زنجیره ارزش و توسعه صنایع پایین‌دست می‌تواند نقش پیشران را جهت افزایش قابل توجه اشتغال صنعتی مولد عهده‌دار گردد. از این منظر علاوه بر ضرورت شکل‌دهی نظام رگولاتوری در این رشته فعالیت صنعتی، پیش‌بینی سیاست‌های تنظیمی، تشویقی و حمایتی لازم در این رشته فعالیت واجد اهمیت مضاعف است.
- رشد شرکت‌های دانش‌بنیان و معطوف کردن تسهیلات اعطایی صندوق توسعه ملی به این حوزه اگرچه واجد آثار مطلوبی بر ترکیب تولیدات داخلی از نقطه نظر فناوری است با این حال، ایجاد صندوق‌های تخصصی در حوزه‌های مختلف دانش‌بنیان و محدود کردن دوره‌های حمایت از آنها بر اساس میزان رشد و بلوغ از جمله مواردی است که می‌تواند در کنار صندوق نوآوری و شکوفایی مورد توجه قرار گیرد. ضمن آنکه تدوین استراتژی مناسب برای جذب و استفاده از سرمایه‌گذاری‌های خطرپذیر داخلی و خارجی و ایجاد ارتباط با صاحبان فناوری و یادگیری و جذب فناوری در توسعه کمی و کیفی شرکت‌های دانش‌بنیان نقش اساسی ایفا می‌کند. در کنار حمایت از شرکت‌های نوپا، ارائه مشوق برای توسعه و گسترش فناوری و نوآوری در صنایع سنتی و بالغ می‌تواند از طریق نوسازی زیرساخت‌ها و افزایش کارایی موجب افزایش اثرات اقتصادی مثبت علم، فناوری و نوآوری گردد.
- اگرچه سیاست‌های اعتباری اتخاذ شده در سال ۱۳۹۵ واجد تاثیر مثبتی بر رشد رشته فعالیت‌های صنعتی و معدنی در این سال بود، با این حال سهم نسبتاً ثابت بخش صنعت و معدن از تسهیلات اعطایی در نیمه اول سال ۱۳۹۰ و عدم تعدیل نرخ‌های سود تسهیلات متناسب با تورم، از عدم هماهنگی سیاست‌های پولی و اعتباری ادوار رکود و رونق اقتصاد حکایت می‌کند. به علاوه عمده تسهیلات بانک‌ها، موسسات اعتباری و صندوق توسعه ملی به سمت تامین مالی سه رشته

فعالیت محصولات شیمیایی، فلزات اساسی و کانی‌های غیرفلزی معطوف می‌گردد که خود این امر روی دیگر سکه معطوف شدن ساختار صنعتی کشور به سمت تولید کالا به جای تولید محصول است. این عدم انسجام در دو حوزه سیاست‌های اعتباری و سیاست‌های صنعتی اساساً می‌بایست از طریق ایجاد و تقویت بانک‌های توسعه‌ای در کشور دنبال شود، با این حال با توجه به محدودیت‌های منابع بودجه‌ای دولت، تقویت اثربخشی سیاست‌های اعتباری از طریق یک کمیسیون تخصصی جهت ایجاد هماهنگی این دو حوزه در ذیل شورای پول و اعتبار می‌تواند به این امر کمک کند.

- در حالی که متوسط عایدی هر سهم ۲۱۸ صنعت کارخانه‌ای کشور در بورس و اوراق بهادار در سال ۱۳۹۵ با ۵۷٫۳ درصد کاهش مواجه شد، بطور متوسط ۸۶ درصد از سود حاصله که بالغ بر ۱۶۷٫۸ هزار میلیارد ریال بود به منظور حفظ جذابیت سهام این شرکت‌ها در بازار توزیع گردید. این در حالی است که اغلب این شرکت‌ها عملاً به واسطه کمبود نقدینگی از متقاضیان تسهیلات بانکی بوده‌اند. این دو گانگی در فرآیند تامین مالی عملاً می‌تواند موجب آثار سوء متعددی برای نظام مالی و عملکرد شرکت‌های بزرگ صنعتی کشور باشد. اگرچه مطابق ماده ۹۰ قانون تجارت سقفی برای تقسیم سود شرکت‌ها توسط مجمع عمومی وجود ندارد و در قوانین و مقررات بانکی نیز ارتباطی بین میزان تقسیم سود به عنوان شاخصی برای قبض و بسط اعتباری اعمال نمی‌شود. با این حال تا نهادینه شدن نظام رتبه‌بندی اعتباری که متضمن چنین ملاحظاتی باشد، تعیین سقفی برای تقسیم سود یا وضع ضوابطی از سوی دولت یا مقام پولی جهت رفع این نقیصه ضروری به نظر می‌رسد.
- به‌رغم افزایش قیمت حامل‌های انرژی طی سال‌های اخیر که بعضاً هم بالاتر از ارقام تورم بوده، با تعدیل آثار هدفمندی ساختار فناورانه قدیمی و فرسوده صنعت کشور همچنان با افزایش مصرف انرژی روبرو است و چنین روندی توسعه پایدار کشور بویژه ملاحظات زیست‌محیطی آن را تأمین نمی‌کند. از این رو توجه به اصلاح ساختار فناورانه واحدهای صنعتی کشور که در ماده ۸ قانون هدفمندی یارانه‌ها از محل منابع اجرای آن پیش‌بینی شده بود، همچنان یکی از ظرفیت‌های قانونی است که می‌بایست در مسیر اجرای صحیح این قانون در کنار حذف یارانه‌های برخی خانوارها مدنظر قرار گیرد. در این راستا استفاده از ابزارهایی چون قیمت‌گذاری تبعیض‌آمیز انرژی در صنایع مختلف و در طول زنجیره ارزش رشته فعالیت‌های صنعتی و اتخاذ سیاست‌هایی همچون اخذ مالیات سبز قابل تأمل بنظر می‌رسد. همچنین الزامات غیرقیمتی که به‌ویژه معطوف به حیطه توسعه فناوری‌های با انرژی‌بری پایین‌تر است، می‌تواند نقش مؤثری در تحول الگوی مصرف انرژی در بخش

صنعت و معدن بازی کند. ضمن آنکه پیش‌بینی سازوکارهای تشویقی جهت ارتقاء فناوری از محل صرفه‌جویی در مصرف انرژی واحدهای اقتصادی و جهت‌دهی به آن در بین رشته‌های فعالیت‌های صنعتی با رویکرد تکمیل زنجیره‌های ارزش می‌تواند ضمن کاهش مصرف انرژی زمینه توسعه پایدار در کشور را تسهیل نماید.

- در سال ۱۳۹۵ متوسط نرخ‌های تعرفه کالاهای مصرفی ۴٫۱ واحد درصد کاهش و متوسط نرخ تعرفه کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای به ترتیب ۰٫۶ و ۱ واحد درصد افزایش یافت. با توجه به رویکرد کلی سیاست‌های دولت مبنی بر حمایت از تولید داخل و عدم تغییر ساختار صنعتی و نیازهای وارداتی آن به نظر می‌رسد که افزایش متوسط نرخ تعرفه کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای فاقد هماهنگی لازم با سیاست‌های کلان اقتصادی دولت بوده و به منظور افزایش دقت و جامعیت آن می‌بایست تغییراتی در ساختار و فرآیندهای تعیین تعرفه‌های کشور صورت گیرد. در حوزه کالاهای مصرفی نیز اگرچه کاهش متوسط نرخ تعرفه آثار بازدارنده‌ای بر قاچاق کالاهای مصرفی داشته با این حال ابعاد این کاهش می‌بایست از نقطه نظر تاثیر آن بر رقابتی کردن فعالیت‌های تولیدی برخی صنایع کشور یا تسهیل واردات برخی اقلام اساسی مورد نیاز کشور که تولید داخلی ندارند یا مواردی که احیاناً تسهیل آنها موجب کاهش توان رقابت‌پذیری برخی صنایع کشور و تولید آنها شده مطالعه مستقلی صورت گیرد.

- اگرچه انتظار این است که پس از اجرای موافقت‌نامه‌ها و اعمال تخفیف‌های تعرفه‌ای، تغییری در روند تجارت حاصل شود؛ اما بررسی روند تجارت ترجیحی، حاکی است طی دوره ۹۵-۱۳۸۳ نه تنها سهم و جایگاه ارزش تجارت اقلامی ترجیحی افزایش نیافته است، بلکه با خروج فرقیزستان از جمع شرکای ترجیحی ایران (به دلیل حضور این کشور در اتحادیه اوراسیا) و حضور کم‌فروغ افغانستان بدون اخذ هیچ‌گونه تعرفه ترجیحی از این کشور، ارزش تجارت ترجیحی کاهش یافته است. به علاوه اخذ ترجیحات تعرفه‌ای از لحاظ تعداد و ارزش صادراتی مبتنی بر اهمیت آن‌ها در سبد صادراتی کشور نبوده، بطوریکه در عمل بخش اعظم تجارت بالفعل ایران با شرکای تجاری را پوشش نداده است. بدون استثناء در مورد همه موافقت‌نامه‌ها، اقلام ترجیحی، بخش کمی از کالاهای صادراتی ایران به بازار کشورهای مورد نظر را پوشش داده و به دلایل مختلف حتی از تعداد آن‌ها در سال‌های پس از اجرا کاسته شده است. از این نظر بویژه اولویت‌بخشی به ملاحظات اقتصادی و تجاری عقد موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی بر ملاحظات سیاسی در مسیر مذاکره و انعقاد آنها واجد اهمیت مضاعف است.

منابع و ماخذ

۱. آمارنامه راه آهن جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵
۲. آمارنامه سازمان راهداری و حمل و نقل جاده ای ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵
۳. امینی، علیرضا و همکاران. تحلیل روند بهره‌وری صنعت طی دوره ۹۲-۱۳۷۵، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، (۱۳۹۴)
۴. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش سیاست‌های پولی سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵
۵. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش شاخص‌های اقتصادی، ۱۳۹۵
۶. ترازنامه انرژی سال ۱۳۹۳
۷. تشکینی، احمد، تحلیلی بر تغییرات شاخص‌های قیمت طی دوره ۹۴-۱۳۹۰ در سطح کلان و خرد (با تاکید بر بخش صنعت، معدن و تجارت)، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۵
۸. تولید و تجارت در ترازوی تدبیر و تلاش، گزارش عملکرد وزارت صنعت، معدن و تجارت، تابستان ۱۳۹۶
۹. سازمان توسعه تجارت، گزارش عملکرد تجارت خارجی کشور، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵
۱۰. سایت اداره کل آمار و اطلاعات ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز
۱۱. سایت سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران
۱۲. سایت سازمان گمرک جمهوری اسلامی ایران
۱۳. سایت هماهنگ وزارت صنعت، معدن و تجارت
۱۴. طرح مطالعاتی تدوین سیاست تجاری ایران (فاز اول: واردات)، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۵
۱۵. طرح مطالعاتی برنامه راهبردی توسعه صنایع رقابتی و صادراتی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۶
۱۶. طرح مطالعاتی چشم‌انداز آثار تحولات اقتصاد کلان بر بخش صنعت، معدن و تجارت، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۶

۱۷. طرح مطالعاتی تدوین بسته سیاستی - قانونی برای ترغیب ادغام بنگاه‌های صنعتی در جهت ارتقای توان رقابتی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۶
۱۸. طرح مطالعاتی تحلیل و ارزیابی سیاست اعتباری بر سرمایه‌گذاری بخش صنعت و معدن، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۵
۱۹. عملکرد صندوق حمایت از تحقیقات و توسعه صنایع الکترونیک (صحا)، سایت صندوق (<http://www.esfrd.ir>)
۲۰. عملکرد صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری صنایع کوچک ایران، سایت صندوق (<http://www.sif-gov.ir>)
۲۱. عملکرد صندوق ضمانت صادرات ایران، سایت صندوق (<http://egfi.ir>)
۲۲. قوانین بودجه سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ کل کشور
۲۳. کارنامه صنعت، معدن و تجارت دولت یازدهم، ۱۳۹۶
۲۴. کتاب قانون مقررات صادرات و واردات کشور، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵
۲۵. گزارش تحلیل بازار بورس اوراق بهادار، مدیریت تحقیق و توسعه شرکت بورس و اوراق بهادار تهران، ۱۳۹۵
۲۶. گزارش عملکرد سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران، ۱۳۹۴
۲۷. گزارش عملکرد سالانه سازمان بورس و اوراق بهادار، اداره آمار و اطلاعات بورس اوراق بهادار تهران، ۱۳۹۵
۲۸. گزارش عملکرد عملکرد بانک صنعت و معدن، ۱۳۹۴
۲۹. گزارش عملکرد وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵
۳۰. گزارش نتایج آمارگیری از کارگاه‌های صنعتی ۱۰ نفر کارکن و بالاتر، مرکز آمار ایران، ۱۳۹۳
۳۱. گزارش نتایج آمارگیری از مقدار مصرف انرژی در کارگاه‌های صنعتی ۱۰ نفر کارکن و بالاتر، مرکز آمار ایران، ۱۳۹۳
۳۲. گزارش پژوهشی ملاحظاتی بر افزایش نرخ ارز اسمی جهت پشتیبانی از تولید و صادرات ایران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۵
۳۳. گزارش پژوهشی تدوین بسته ارتقای امنیت سرمایه‌گذاری، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۵
۳۴. مالکی، امین. تحلیلی بر عملکرد تجارت خارجی غیرنفتی ایران طی دهه اخیر ۹۴-۱۳۸۵، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، (۱۳۹۵)

35. Banerjee,R, et al. (2015). Why Is Investment Weak. BIS Quarterly Review. Bank for International Settlements.
36. OECD (2017), Country Risk Classifications of the Participants to the Arrangement on Officially Supported Export Credits
37. International monetary fund (IMF)
38. World Development Indicator
39. World Trade Statistical Review 2016
40. Economic Freedom Index 2015-16
41. Global Competitiveness Report 2015-16

42. Ease of Doing Business Index 2015-16
43. Global Innovation Index 2014-2015
44. Global Enabling Trade Index 2012-2014
45. Logistic performance index 2014-2016